

בלפור חקק

שירת ידוי

על "עד מאה ועשרים שירים"

מאת דורית ג'אן, ארגמן-

מיטב, 2015, 183 עמ'

כ ל העוקב אחר צמיחתה הספרותית של המשוררת דורית ג'אן אינו יכול שלא להשתאות מתופעת הסינדרלה, שיכולה להתרחש כנראה רק בעולמנו הדיגיטלי. דורית ג'אן צמחה כמשוררת ללא השכלה ספרותית מסודרת, ואלמלא הפייסבוק לא נראה שהיינו נחשפים לשיריה המיוחדים, וגם לא להפקת השירים בספר. אילו היינו מנסים לתאר את הפריחה הזאת לא בלשון העובדות הדיגיטליות, אלא בלשון המקורות היהודיים, ראויים להיאמר עליה הפסוקים:

עֲנִיָּה סְעָרָה, לֹא נִחְמָה; הִנֵּה אָנֹכִי מְרַבֵּץ בְּפוּךְ, אֲבִינִי, וְיִסְדֵּתִיָּה, בְּסַפְרֵיִם (ישעיהו, נ"ד, יא).

דורית ג'אן גדלה בשכונת התקווה בתל אביב, וכמו בסיפור אגדה עכשווי,

שֶׁל הַקְּשִׁי". בְּשִׁיר "חֹדֶשׁ" (עמ' 38) הוּא "מִתְחַבֵּר אֶל הָאִשֶּׁר / אֶל חֶשֶׁךְ בְּקִרְיָסָה / אֶל הָאֲנִי הַחֹשֶׁק בְּחַיִּים חֹדְשִׁים" הַשִּׁיר מִסְתַּיִם בְּמִלִּים "וְאֲנִי שְׁלֵם חֹדֶשׁ".

השירה של יאיר בן-חיים אינה שירה רומנטית ולירית. זוהי שירה רציונלית המשתמשת באמירות ישירות כמודגם בשיר "הדברים הברורים": "הדברים הברורים נמצאים תמיד ליד הקצה של הקשי". (עמ' 33). בשיר "שחור מיוחד" (עמ' 41) ניתן לראות כיצד באמצעות הומור ותמונת זיכרון יוצר המשורר מטפורה, המדגימה שונות וניגוד הנובעת מאמירה על "הקימל של השחור המיוחד".

בספר שישע שערים, ולא אוכל להתייחס לכולם, אביא מספר מילים לסיכום: יאיר בן-חיים מביא בספרו "להשתגע באמצע היום" צורת כתיבה חדשה, שונה ועכשווית, הן מבחינת התוכן והן מבחינת הלבוש. זוהי שירה המשתמשת באבני הבניין של השפה העברית, באותיות, במילים, בניקוד העברי, ביצירתיות ומקורות המובחנת היטב גם במבנה השיר, שירה קצרה ורבת משמעות, עם אמירות ישירות ותחכום, הבורחת מהקו הרומנטי. שירה המאתגרת חשיבה, חיפוש אחר משמעות בתוך כלבול. משה בן שאול נהג לומר: "על המשורר לכתוב בדיוק מה שהוא רוצה לבטא". את זאת עושה בן-חיים בספר זה. הוא כותב מתוך השתיקה בביטויים תמציתיים ומשחקי לשון. המטפורה נוצרת על-ידי התיאור והתנועה המאפיינת את כתיבתו, כבשיר "ביאליק" (עמ' 14) "המלים התפקדו לשתיקה / עצי הפיקוס / מחקו את השמים". זהו ספר שונה, אחר ומפתיע. מומלץ למי שאינם חוששים להפעיל את גלגלי המוח. ■

הדגשה: "וְאֵתָה שֶׁתִּשְׁמַע לְאֲזֵנִים עֲרֻלוֹת / לֹא תַחֲוֹשׁ / בְּעֵינֵי הַזְּרוֹת הַמְּזוּבֹּת / הַמְּלִים שֶׁבְּתוֹכָהּ / לֹא יִדְעוּ חַיִּים / מֵעֵבֶר לְנִיר עֲלִיו הֵן כְּתוּבוֹת / הֵן יְמוֹתוֹ / וְלֹא תִהְיֶה דְקַת תִּהְלֶה לְזַכְרֵן". זוהי דוגמה מובחנת ל'איך' של המשורר: הוא שם זרקור על "הן ימותו" ולאחר ביטוי זה רווח גדול – להדגשה. זהו שיר נפלא, שיר עצוב, מבכה, הממחיש שהחיים של המילים ניתנים על ידי קריאתן ולא דווקא על ידי כתיבתן.

השער השני, מתבונן בזמן, שוב קיבל את שמו משם השיר הראשון המופיע בו והשירים כאן עוסקים בתהייה על מהות הזמן, החיים, האני. בשיר "מתבונן בזמן" מבליט המשורר את הפער בין הזמן כיחידת מדידה – ערך פיזיקלי, לבין החיים הנעים בתוכו, כשהוא בעצם מנותק מהם. שיר זה מדגים היטב את הגישה הקיומית הפוסט-מודרניסטית בספר: "אין לו ענין / חסר דאגות טוטאלי / חרש אלם עור / צר לי עליך זמן / יקר". באמצעות האנשה מציג המשורר את השעון כמכשיר מנותק מהחיים, שוב ניגודיות מטפורית, מתוחכמת, כואבת וחוקרת בעת ובעונה אחת. אין משורר שלא כתב על הזמן ויחד עם זאת יש בשיר זה, כבשירתו של יאיר בן-חיים בכלל, הרבה מהחידוש.

השיר "להעניש" (עמ' 27) הוא שיר מומחז. יש בו 'במה בכיכר דיזנוגוף, ריקוד, חופשה בלאס וגאס, דף בפייסבוק'. זהו שיר על חיים נוספים ושדווקא מתוכו ניתן להבין מהו עונש עבור המשורר, ואת העובדה שבחייו הנוכחיים הוא אכן מוצא נתיב למה שנכון לו, שממש אינו בימה בדיזנוגוף, חופשה בלאס וגאס או דף בפייסבוק. למרות שבשיר "הדברים הברורים" (עמ' 33) הוא אומר "הדברים הברורים נמצאים תמיד ליד הקצה

"עד אושר אין קץ / יכלה פתאום /
והעצב יבצבץ / לנכח האמת." (עמ' 23).
לכן גם האושר נתפס כאורח זמני,
כי באורח קבוע יגיע כוח המוות לתבוע
את מקומו ברגשותיה, בשאיפותיה:
"האושר אינו דייר קבוע / האושר הנו
/ אורח מזדמן" (עמ' 24).

והם חיים בתוכה זה בצד זה
האָרוס והתנאטוס, לפעמים ככוחות
המשלימים זה את זה: היא מתארת
את זהותה כאישה שחיה בו זמנית עם
תשוקה, וגם כאישה כואבת כל הזמן:
"שאין היא / רק אישה ותשוקה / אָם
ומשוררת / ועקרת בית לתפארת. /
היא פואבת" (עמ' 96). וזה מצב של:
"נודדת בין מחוות / הגאות והשפל /
בין הייאוש לתקווה" (עמ' 113). אלה
חיים של שמחה בצד מחסום הכאב:
"אין בי אלא / קולה של שמחה /
הנחבאת / המהססת לפרוץ / את
מחסום הכאב" (עמ' 138). וכך גם:
"בוכה כאבי / ונחשקת" (עמ' 159),
הכאב והתשוקה בו זמנית.

הקייטוב המתמיד בתוכה בין אָרוס
לתנאטוס מביא למפולות רגשיות,
לתחושה של קריסה, של פרפור בין
חיים למוות: "מי יכול לאַמירי נפשי
/ אשר שחה קומתם / נִשְׁקוּ לאדמה
/ ונפשי הסעורה תִּפְרַר" (עמ' 34).
ובהמשך באה התחושה הקשה שבמצב
זה של נפילה וקִימה חליפות, היא
זקוקה תמיד ליד מושטת: "מי ישיט
לי את ידו / יכניסני בסתר כנפיו? /
אותי, שראיתי הכול / גם שחתי גם
גְּבַהְתִּי מאוד" (שם).

האהבה יש בה מרפא ליצר החידלון

הקשר בין האָרוס לתנאטוס הוא גלוי:
רק הארוס שֵׁם מרפא לנפילה אל יצר
המוות אל התנאטוס. במצב של נפילה,
של קרעי לב, האהבה יש בה מזור:

עלינו לזכור שבשנות השבעים
החלה הפריצה של משוררים מזרחיים
שעלו לבמה כברווזים שהיו לברבורים
שיריים, ברבורים שחורים עם אמירה
ספרותית. עלו גם משוררות מזרחיות
שתפסו מקומן על הבמה הספרותית.
דורית ג'אן מביעה בעקביות עמדה
שאינה רואה עצמה חלק מן השירה
המזרחית והיא מבקשת בשירה לא
לתייג אותה: "אָז אֶל תִּתְיַגּוּ אוֹתִי / אֶל
תִּנְסוּ לְתֵהוּת / מִי אֲנִי. יֵשׁ בִּי מִהֶכֶל /
יֵשׁ בִּי הֶכֶל".

דורית ג'אן כותבת מתוך איזור
הדמדומים של הנפש, היא עצמה
במרכז השיר. לא פעם שיריה מרגשים,
מטלטלים. כתיבתה נעה בתוך סוגת
השירה הווידיית.

קרועה בין יצרים סותרים: ארוס ותנאטוס

תנאטוס נתפס כהתגלמות המוות
במיתולוגיה היוונית. מקום מגוריו
היה בעולם התחתון, והוא תואר ככוח
מפחיד – אימת המוות.

אָרוס הוא אל האהבה במיתולוגיה
היוונית ("אָמור" אצל הרומאים).

עלינו לזכור שעל פי תורת
הפסיכואנליזה של פרויד, הדחפים
הסותרים הפועלים באדם הם הארוס
(דחף המין והחיים) והתנאטוס (דחף
המוות וההרס). על פי פרויד, האדם פועל
בקביעות תחת שני דחפים סותרים.

מי שקורא בעיון את ספרה של
דורית ג'אן משתכנע שהנושא המרכזי
החוצה את ספר שיריה הוא המתח
המתמיד בין האָרוס והתנאטוס, בין
קוטב תשוקת החיים ויצר הליבידו ובין
קוטב הסבל ללא קץ ושאיפת מוות
וחידלון. גם הרגשות בשירים נעים אז
בין אושר אין קץ ובין עצב ללא תכלה.
הדוברת השירית חיה באופן מתמיד
כשהיא קרועה בין רגשות סותרים:

היא סוערה מן השירה שבה, ולאחר
הסערות בחייה, הפכה בעקבות צאת
ספר שיריה לכוכבת שירה: באורח
מפתיע לאחר שנים רבות בחצר
האחורית, מרביצים בפוך אבניה, כמו
בפסוק המקראי, מייפים אותה ואת
שיריה בהפקת ספר שירים. בִּפְּוֶךְ,
אומר התרגום הארמי: "כהדין כוחלא".
שָׁמִים פָּחַל וּשְׂרָק לַעֲיִנָּה וּלְשִׁירֶיהָ,
וכולם רואים אז את דורית ג'אן ושיריה
במלוא הדרם.

סיפור של התגלות

יש אמרה הגורסת "אנו יודעים מה
אנחנו, אבל לא מה היינו יכולים
להיות". דורית ג'אן יכולה הייתה
להישאר בחצר האחורית של קיר
בפייסבוק, בלי לדעת מה היא יכולה
להיות. ספר השירים שלה הראה
לכולם שיש בה פוטנציאל שירי, יש
בה חיוניות מבטיחה של משוררת,
שעוד צפויות לה גדולות ונצורות.
פרסום שיריה של דורית ג'אן הוא סוג
של סיפור התגלות.

הפרסומאי ראובן וימר הבחין
בשיריה המתפרסמים בדף הפייסבוק
שלה, פָּרַשׁ חסות עליה וערך את
שיריה בתהליך ארוך וממושך ובתיאום
עם המשוררת. כך יצא לאור הספר "עד
מאה ועשרים שירים" בהוצאת ארגמן,
והמו"ל ראובן שבת עשה הכול למען
הפקת ספר זה. שניהם ראויים לשבח
מיוחד, שעשו כאן מעשה של הצלה
ספרותית של משוררת מוכשרת,
שאלמלא פועלם, יכולים היו שיריה
לשקוע בתהום הנשייה.

על כך אומרת המשנה במסכת
אבות: "שאין לך אדם שאין לו שעה"
(פרק ד, משנה ד). זו הייתה שעתה
הגדולה של דורית ג'אן: הספר יצא
לאור וזכה לביקורות טובות, והיא הפכה
להבטחה ספרותית, תקוות השירה.

מעין בן־יהודה

מהומה גדולה...

על ספרו של מישל וולבק
"כניעה", מצרפתית – עמית
רוטברד, בבל, 2015, 280 עמ'

הספר הזה אמור להיות דיסטופיה של העתיד הקרוב (שנת 2022) בצרפת, שבו בעקבות מהומות שגלשו למלחמת אזרחים – נוצרת הזדמנות ל"אחוזה האיסלאמית" לחבור לסוציאליסטים (נגד מפלגתה של מארין לה־פן הלאומנית) ולהשליט על צרפת שלטון איסלאמי. דיסטופיה כזאת אמנם קיימת בספר, אבל עיקר הספר הוא וידוי ארוך, מייגע ומשמעם של הדובר, שהקורא מתוודע רק לשם הפרטי שלו – פרנסואה. הדובר הוא מלומד שהכין בתנאים קשים מאוד עבודת דוקטור נחשבת על הסופר הנטורליסטי־קתולי בן המאה ה־19, שסיים את חייו במנזר, הלא הוא ז'וריס קרל הויסמנס. השם הזה מוזכר עשרות פעמים (!) בספר, יחד עם מסות והרצאות (!) רבות על יצירתו,

הסבל – גנרטור של כוח היצירה

החיים בצדם של הסבל והמכאוב, מעניקים לסבל מעמד של גנרטור ליצירה, מקור היצירה. עמוס עוז כתב בספרו "באור התכלת העזה" שכל יצירה צומחת מתוך פצע. הדוברת השירית מייחסת גם היא משמעות זו לסבלה ולמכאוביה: "לעתים קשה עליי / הפרידה מצערי / צערי מחייה אותי. / יצירתי – תולדה של צערי" (עמ' 134).

השיר הקשה ביותר בתיאור הדור־שיח המתמיד בין ארוס לתנאטוס הוא השיר "שולחת יד אלי נפשה" (עמ' 147), שבו הופך הביטוי העברי "שֶׁלַח יד בנפשו" כמתאר מצב של התאבדות, לביטוי דו משמעי: גם שליחת יד בנפש בתאוות מוות, וגם שליחת יד אל הנפש כדי לרפא אותה מסבלה ומפציעה. הבית הפותח: "שולחת יד אלי נפשה / ללטף פציעה / לחבוש להגליד / אֶת שדימם אתמול." ובסיום השיר פורצת תאוות החיים ביתר שאת: "שולחת יד אלי חיים / בריקוד עתיר יופי / של חיות, ללא כל דופי / שולחת יד אלי נפשה. // לחיות! ולא כדי למות" (שם).

הספר כולל חטיבות של שירים גם בנושאים אחרים: שירי משפחה (באופן בולט אלה בעיקר שירים על האם), שירים חברתיים, שירים אָרְס־פּוֹאֵטִיִּים, וכן שירים המהדהדים את שירי רחל המשוררת. בחרתי להתמקד בנושא שחוצה כחוט השני את ספר הביכורים של דורית ג'אן – הקיטוב המתמיד בין אָרוס ותנאטוס.

ובתוך ים הסבל והייאוש, פורצת צעקת החיים, התשוקה ליצור. ואולי היצירה היא הגאולה בתוך הקרע המתמיד הזה בין אָרוס לתנאטוס. ■

"בחצי ליל השימורים / של קרעי לב / ריפאת את עצבוני / במו ידיך / העוטות תקווה" (עמ' 42).

ואותו מוטיב גם בשיר אחר: "בכאבי שלא חדל / בתוגה שעטנתי / בצינה שעטפה זיו פניי / שנמוג ואיננו. // ואתה, שהיית / לי נחמה ומרגוע / בידך שליטפה בכאבי ובך" (עמ' 44).

רק התשוקה וכוח החיים יכולים לגבור על הכוח האפל של התנאטוס, על הסבל הגופני והנפשי: "הן ידעת זה מכבר / שאת כסותו של עצבוני / רק אתה תוכל השל // ואת הבוץ אשר דבק בעקביי / שבבשרי אָחוּז ובעורי / רק אתה תוכל הָסֵר" (עמ' 67).

האהבה מחזירה את החיוניות לגוף השוקע בתאוות המוות: "אהוב אותי בחדלוני, חיה אותי" (שם).

וכך בשיר "נפשי יוצאת אליי" נשמעת הקריאה הפנימית לא למות מול כוחות ההרס הפנימיים, והשיר מסיים בתביעה הגופנית לאהבה בין הסדינים שתשים קץ לתאוות המוות: "נפשי יוצאת אליי / מתהומות קוראת לי / לבוא להיות ולא לחדול", ובסיום השיר: "בוא החיה אותי בין הסדינים" (עמ' 118).

השיר "ואחרי החושך" (עמ' 70) מתאר בצורה חריפה את המעברים האלה של חילופי כוחות קבועים בין אָרוס לתנאטוס: הארוס מתואר ככוח של "אור" ו"תקווה", שמגרש את כל המצוקות והסבל, ואילו התנאטוס ככוח של "חושך", של "תוהו ובוהו". יש מצב של אור, והוא "שטוף כל נהי ומכאוב", אחריו יש "שעות חשכה", ובההליך הֶלְסִירוֹגִין הזה, מיד אחר כך: "ואחרי מַחְשָׁךְ / יגיה אור גדול / יחלחל / לתוך ימינו / בנהרה ישטוף גופנו." וכאן באה קביעה בלשון ספרות החכמה: "ידוע ידע האדם / שאין הוא רק אורח הנוטה ללון / במחוזות תקווה / ואהבה ונחמה" (עמ' 71).